

**"УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СКАРБ"
(До 200-річчя з дня народження Т. Шевченка)**

У статті йдеться про Олену Пчілку як про палку шанувальницю творчості Т. Шевченка й популяризаторку вшанування його пам'яті.

Ключові слова: шевченківські роковини, вшанування пам'яті.

Речь идет об Олене Пчилке как почитательнице творчества Т. Шевченко и популяризаторке чествования его памяти.

Ключевые слова: шевченковская годовщина, чествование памяти.

The article deals with Olena Pchilka role in promoting Taras Schevchenko's works and honouring his memory.

Key words: Schevchenko's jubilee, honouring memory.

Цей красномовний вислів, винесений у заголовок статті, належить українській письменниці, берегині славетного роду Драгоманових-Косачів, великій громадсько-просвітницькій діячці Олені Пчілці, яка чи не найбільше зробила для пошанування пам'яті Т. Шевченка. Хіба не від Шевченкового "Кобзаря" передалися їй "найсвятіші поривання" любові до України? Хіба в моменти життєвих потрясінь не зверталася вона подумки до Т. Шевченка?

В одній з автобіографій письменниця писала: "Стараннями старшого брата, студента Київського університету Михайла Драгоманова була віддана в науку до Києва, в середню школу, дівочих гімназій тоді ще не було і та школа, куди мене було вміщено, звалася "Образцовый пансион для благородных девиц"" [2, 3]. Власницею того пансіону, в якому навчалася юна Оля Драгоманівна, була Агата Нельговська, педагогічна рада якої відкрила на початку січня 1861 року першу жіночу недільну школу при Другій чоловічій гімназії й разом із діячами недільних шкіл висловила подяку Т. Шевченкові за надіслані ним примірники "Кобзаря" [4, 179]. "Цікаві то були часи – початок 60-х, – згадувала письменниця. – Воскресні школи, заснування студентських кружків. Похорони Шевченка. Проводи тіла" [6]. Тоді брат у своїй промові на Ланцюговому мосту над домовиною Т. Шевченка сказав, що "кождий, хто йде служити народу, тим самим надіва на себе терновий вінець" [1, 146]. Ще раніше полтавський гімназист Михайло Драгоманов приносив до гадяцької домівки записну книжечку з поезіями, серед яких були Шевченкові "Сон" і "Кавказ". Пригадувала Ольга Петрівна й один пам'ятний декламційно-музичний вечір у київському міському театрі (пансіон знаходився поблизу театру, на розі тодішнього Бібіковського бульвару й Університетської вулиці). Її, тодішню пансіонерку, вразила вперше почута Шевченкова поема "Чернець", до того

ж зі сцени, у блискучому виконанні студента університету Павла Житецького. Цілком ймовірно, що в братовому оточенні вона могла бути присутньою й на перших шевченківських роковинах в університеті чи у приватному помешканні в когось із українофілів.

Мемуарні джерела розповідають, що на Волині, в Колодяжному, у Лесиному "білому" будиночку, висів великий портрет Т. Шевченка. Там щороку святкували дні пам'яті поета. Готувалися заздалегідь, залучаючи до участі й сусідських дітей селян. День народження Т. Шевченка в сім'ї Косачів було родинним святом. Письменниця згадувала святкування шевченківських роковин 1888 року в Колодяжному з декламуванням віршів та співами. Після святкової вечери "діти дещо читали з "Кобзаря", таки вже з книжки, прочитали "Катерину" (уже не раз їм читану, але завсігди їм милу), потім "Наймичку"..." [13, 120]. Портрет Т. Шевченка у рамці із дубового листа висів і на родинному хуторі Зелений Гай, біля Гадяча, на високому березі Псла прямо на дереві.

Працюючи в лекційній та етнографічній комісіях київської "Просвіти", "Українського клубу", а після його закриття (за "вредное направление") – у клубі "Родина", у гадяцькій "Просвіті", Олена Пчілка завжди була ініціаторкою, організаторкою та популяризаторкою шевченківських вечорів і дитячих ранків. Разом із М. Лисенком вона клопоталася про відправлення панахид по Т. Шевченку, традиційних товариських поїздок до Канева на його могилу. Олена Пчілка – член Об'єднаного комітету зі збирання коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві, від "Українського клубу" брала участь у підготовці 50-х роковин від дня смерті та 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. 1907 року на шевченківському вечорі в Полтаві вона прочитала свій вірш "Слово". Ще 1882 року на сторінках київської газети "Труд" порушила питання про заснування народної школи імені Т. Шевченка та побудову йому достойного пам'ятника, закликала всіх, кому дороге ім'я національного пророка, вшановувати його не тільки в день поминок.

Олена Пчілка згадувала перші шевченківські вечори в Києві: 1876 року по вул. Жилиняській у приватному помешканні пані Короткевої, у якому взяли участь М. Драгоманов (виголосив промову) із дружиною Л. Драгомановою; 1883 року – у світлиці "Мінеральних вод" С. Качали, на якому були присутні артисти української трупи М. Заньковецька та М. Садовський. Світлицю прибрано рушниками і вінками, під погруддям Т. Шевченка висів плакат "І забудеться срамотня давня година..." [14, 4]. За свідченням Олени Пчілки, цікаво відзначили перше багатолюдне святкування поетового дня 1898 року в Києві з афішами і продажем квитків, у просторій багатолюдній залі "Литературно-артистического общества" (єдиний тоді професійний осередок митців культури), діяльним членом якого була й Олена Пчілка. Зі словом про Т. Шевченка виступив В. Науменко.

Твори письменника читали М. Старицький і артист Багров із прославленого тоді російського театру Соловцова. У концертній програмі брав участь хор М. Лисенка [14, 4]. Наступного року це товариство впорядкувало шевченківські роковини "щого бучніше", у найкращій концертній світлиці – Купецькому клубі. Щоправда, дозвіл на проведення таких вечорів треба було брати у генерал-губернатора. Про те, "як кияни святкували пам'ять Шевченка", знаходимо відомості в однойменній замітці Олени Пчілки, надрукованої у львівському "Руслані" (1900, № 81). На тому вечорі 18 березня в залі Літературно-артистичного товариства перед багатолюдною публікою вона виступила з короткою промовою про Т. Шевченка як про народного поета і пророка. Читали Шевченкові твори М. Старицький, М. Старицька, М. Вороний, під акомпанемент бандури співав Г. Хоткевич. Збереглася світлина цього вечора, де на фоні портрета Т. Шевченка роботи І. Рєпіна Ольга Петрівна стоїть біля кафедри, поруч – учасники вечора: М. Старицький, Г. Хоткевич, Марія Старицька, М. Лисенко.

Спробуймо уявити вшанування роковин Т. Шевченка в Києві 1909 року і проїнятися тією атмосферою: велика, багатолюдна зала "Українського клубу", портрет Т. Шевченка, вбраний рушником, біля нього старовинна бандура. Серед присутніх – М. Старицький, М. Лисенко, Б. Грінченко, М. Біляшівський, І. Стешенко, С. Єфремов, Л. Яновська, В. Леонтович, О. Мишуга, М. Садовський, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Жебуньов... Свою промову Олена Пчілка почала так: "Тільки через сорок вісім літ після смерти нашого Кобзаря діждалися ми змоги справляти в Києві свято пошанування його пам'яті – у своїй хаті, в "Українському Товаристві"". Щиро раділа, що нарешті й українці мають власний культурно-національний осередок, де можуть прилюдно заявити про національного поета рідною мовою. Наголосила, що "в кожному творі, в кожному слові Шевченковому чуємо кобзаря-українця. Любов до України, любов рідного сина її, проймає всі твори його. Україну він становив понад все" [7, 2]. Для неї кожне Шевченкове свято будило "більшу охоту до праці коло нашої патріотичної справи". Олена Пчілка ніколи не йшла на жодні компроміси, коли йшлося про українське питання.

Зразком української літературної мови для письменниці була мова Тараса Шевченка. У передмові до своїх перекладів із М. Гоголя вона писала: "Навряд чи знайдемо в іншій літературі такий приклад, як мова творів Тараса Шевченка, котра при своїй високій талановитості власне підходить нехай до вищого, але все ж чисто народного складу мови, який знаходимо в поважних думках народних..." [5, 17]. Епіграфом до поетичної збірки перекладів "Українським дітям" (1882) взяла Шевченкові рядки: "Колись то (слід – "недавно". – В. Г.) я поза Уралом / Блукав і Господа благав, / Щоб наше слово не вмирало".

У прозовій і драматургічній творчості Олена Пчілка також неодноразово звертається до постаті Т. Шевченка. Помітний вплив романтично-народної пісенної образності раннього Т. Шевченка спостерігаємо в поемі "Козачка Олена" (1883). У повісті "Світло добра і любові" (1886–1888) головний персонаж твору Петрусь Підгірний стає оборонцем народницьких ідеалів під впливом творів митця, з якими його ознайомив учитель; у листі до батька на Волинь він захоплено пише про Шевченківське свято на Полтавщині. Люба Калиновська, героїня повісті "Товаришки" (1887), випадково натрапивши на Шевченкові вірші, глибоко вражена ними. Згодом, здобувши диплом лікаря, вона читає служниці Меланці (такій же покинутій, як і Шевченкова героїня) поему "Катерина", що проймає слухачку до сліз. Тоді як для товаришки Раїси Брагової – вірші поета написані "по-мужицькому". Зображенню Шевченкових роковин присвячено оповідання "Тарасове свято" (1907). Мотиви, ремінісценції з Т. Шевченка наявні й у недрукованій драмі "Отрута" тощо.

Спеціально для українського дитячого театру Олена Пчілка написала одноактні п'єси, що ставились на аматорських сценах Гадяча, Полтави, Могилів-Подільського. Чи не в кожній використовуються сюжети Шевченкових творів. 100-річчю з дня народження письменника присвячено п'єсу "Весняний ранок Тарасовий" (перша публікація в "Молодій Україні", 1914, № 2). У цьому невеличкому дійстві серед козацьких діток бачимо й малого Тараса, який у майбутньому стане борцем за волю свого народу. П'єса "Кобзареві діти" (1920) розповідає про дитячі роки поета, в ній діє кобзар Перебендя, його поводитир – хлопчик-сирота та ін. Шевченківської тематики торкається і п'єса "З-під неволі".

Треба віддати належне Олені Пчілці як популяризаторці Шевченкового імені на сторінках ілюстрованого літературно-громадського часопису "Рідний край" (1905–1916) і єдиного тоді дитячого журналу на Наддніпрянщині "Молода Україна" (1908–1915) для сім'ї та школи, які вона за власний кошт видавала, маючи на меті в умовах "безправності національної" "ставити своїм найпершим обов'язком ширити між українцями національну самосвідомість". Справді, гортаючи ще донедавна майже невідомий широкому загалу "Рідний край" (цей журналістський подвиг Олени Пчілки!), не можна не помітити, як багато уваги вона надавала постаті Т. Шевченка. Друкувалися тут його поетичні й мистецькі твори, матеріали різних авторів, присвячені поету; статті, замітки, начерки майбутнього пам'ятника Т. Шевченку, портрети, відомості про рідних поета; знімки Шевченкової могили в Каневі. Регулярно подавалась інформація про збір коштів на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві, про роботу конкурсної комісії щодо проектів цього пам'ятника, про нові видання Шевченкових творів тощо. Перша сторінка "Рідного краю" за 1907 рік від 25–26 лютого починалася гас-

лом: "На спомин великого борця за правду і волю Тараса Шевченка". Серед прозових творів про письменника Олена Пчілка надрукувала оповідання Панаса Мирного "Пригода з Кобзарем" (1906, № 8), дослідження Г. Коваленка "З життя Тараса Шевченка" (1906, № 8), Г. Хоткевича "Київська старовина" про Т. Г. Шевченка" (1906, № 11), поезії О. Кониського "Вийшов місяць на могилки...", Лесі Українки "На роковини" ("Не він один її любив..."), Панаса Мирного "На 46-і роковини Т. Шевченка" ("Ти не вмер, ти тут завжди живий..."), Хр. Алчевської "На спомин Т. Шевченка" ("Тихо-тихо Україна зневолена спала..."), П. Залозного "Тарасові" ("Розверни, Співаче, гору...") і ще багато присвят інших авторів. Характерною прикметою часопису було широке висвітлення хроніки пошанування пам'яті Т. Шевченка в Україні й за її межами, зокрема переселенцями-українцями у Владивостоці, Кутаїсі, Харбїні, про постановку п'єси "Назар Стодоля" на Кавказі і Далекому Сході. Повідомлялось, що в Києві 1911 року в Софійському соборі відправлено панахиду по рабу Божому Тарасові, замовлену "Українським клубом". Інші заходи були заборонені. Тоді як у самому серці імперії, в Москві, відбулось величне свято на славу нашого національного поета. У "Рідному краї" постійними були рубрики "До справи збудування пам'ятника Шевченку", "Жертви на пам'ятник Шевченку", "Святкування пам'яті Шевченка", "На пам'ятник Шевченкові". Попри заборону, подвійне число "Рідного краю" (1911, № 9–10) повністю присвячене Т. Шевченкові (малюнок "Могила Шевченка під Каневом" О. Сластіона, Шевченків "Заповіт", автопортрет митця 1858 р., вірші Лесі Українки "На роковини", Я. Мамонтова "У великий день", стаття Олени Пчілки "Т. Шевченко", глиняні постаті Т. Шевченка опішнянських гончарів). Ці та інші матеріали згодом були опубліковані окремим виданням під назвою "Пам'ятка про пошанування 50-х роковин смерті Т. Шевченка" (1911). Окрім того, видано листівки "Роковини Шевченка в Сибїрі, в Наримському краї", "Святкування Шевченкових роковин у Сибїрі".

У редакційній статті "Святкування Шевченкового дня" ("Рідний край", 1911, № 2) Олена Пчілка писала, що заборона відзначення 100-літніх роковин письменника була тяжкою образою національного почуття для українського народу. Однак усіх залякати не можна, "надто вже багато людей почулося на любові до України, приєдналося до тієї національної демократичної думки, що має своєю ознакою ім'я Шевченка".

Характерно, що шевченківську тематику "Рідного краю" і "Молододі України" чи не найбільше представляють численні статті Олени Пчілки. Нагадаємо деякі з них: "Шевченкові роковини" (1907), "Шевченкові дні" (1908); "Подоріж на могилу Шевченка", "Пам'яті Т. Шевченка", "Суд над зразком для пам'ятника Шевченку", "Шевченківський вечір київської "Просвіти" (всі – 1909); "Т. Шевченко й українські поети з народа", "Шевченківський вечір київської "Просві-

ти"" (всі – 1910); "Т. Шевченко", "Д. І. Яворницький. Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка", "Пам'ятник Шевченкові в Києві" (всі – 1911). Перу Олени Пчілки належать статті й замітки, друковані в інших виданнях: "До Шевченкового свята" ("Зоря", 1889), "Память о Шевченко: Письмо из Волыни" ("Труд", 1882), "Бюсты Шевченко" та "Иллюстрированный Кобзарь" [рецензія на "Кобзар" 1895 року з ілюстраціями М. Микешина] ("По морю и суше", 1896). З уст очевидців записала "Перекази про Шевченка" ("Шершень", 1906), "Із переказів про Шевченка" ("Письмо з "Просвіти"", 1908) та ін.

Олена Пчілка Т. Шевченкові присвятила поезії "До Кобзаря" ("Кобзарю наш! хвали не треба..."), 1907; "На 50-ті роковини смерті Т. Шевченка" ("Вже піввіку як сумує ненька Україна..."), 1909; "На Шевченковій могилі" ("Я на Тарасовій могилі..."), 1912; "Пам'ятник Шевченкові" ("Уже півстоліття минуло..."), 1912. Ці поезії сповнені пієтету до Т. Шевченка, який був зразком вірності високим життєвим ідеалам. Вона сумує, що досі немає на могилі поета достойного його імені пам'ятника, самотній хрест сприймаючи "мов образ страждання і мук":

*Се – помник на всю Україну
Рамена свої простяга,
Немов би за рідну країну
Він Господа просить, блага
("Пам'ятник Шевченкові", 1912).*

Всі згадані вище поезії Олени Пчілки ввійшли до збірки "Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів", яку впорядкував М. Комаров (Одеса, 1912). Останній вірш надрукований під назвою "Тарасовий пам'ятник".

Великого значення надавала Олена Пчілка патріотичному вихованню молоді. Добираючи матеріал до часопису "Молода Україна", вона прагнула донести маленьким читачам шанобливе ставлення до "славутнього батька українського", радила: "Попросіте тата чи маму повезти вас на Тарасову могилу". Про святкування дітьми Шевченкових роковин 1883 року в Києві розповіла в львівській "Зорі" (1889, № 6–7). 25 лютого святкували Шевченків день діти в господі пані Ольги Цвітковської. На тому вечорі Олена Пчілка виступила перед ними з рефератом "про твори Шевченка, про всю вагу Кобзаря, про вагу нашого свята". Зшиток того виступу вона берегла "між іншими скарбами минулого" все своє життя. У концертній програмі серед інших діток брали участь тоді дванадцятирічна Леся і тринадцятирічний Михайлик із читанням власних творів. Співи маленьких артистів супроводжував грою на фортепіано М. Лисенко. "На відході дітям дали по пучечку з Шевченкового вінка на спомин" [13, 119].

Про вечір пам'яті Т. Шевченка у приміщенні "Українського клубу" розповідається в одному з чисел "Молодої України" за 1910 рік. То був перший прилюдний дитячий шевченківський вечір у Києві.

Прочитуємо деякі промовисті висловлювання Олени Пчілки про Т. Шевченка, який "самим іменем своїм ворушить патріотичне почуття наше", "силою свого таланту високо підняв українське слово і поставив його на сторожі найпершого права України" [8, 2]; "чим ширшатиме освіта між народом, тим більшою ставатиме невмируща слава Кобзарева" [15, 1]; "в сьому імені є щось могуче, таке, що має силу єднати до купи людей різних напрямків, різних відтінків; це ім'я будить навіть людей збайдужілих" [8, 2]; "дай, Боже, щоб кожен діяч на нашій словесній ниві зостався таким близьким до душі народної, як був Т. Шевченко" [9, 4]. Олена Пчілка підносила його національне значення, називала його ідейним речником. Вона визначила основні ознаки Шевченкової поетичної творчості: це народність "по самій крові своїй", "вірність своїй думці й пісні", "не зрадив своєму глаголу". Пророкувала Т. Шевченкові вічну славу, яка "буде сяяти й далі, ще яснійше та ширше, коли більше пізнаватиме його Україна" [10, 9]. Для неї поема "Гайдамаки" "вся, з своїм змістом і висловом, єсть один вибух гарячої крові з серця, немов з серця самого народа" [9, 3].

В "Українському клубі" на Шевченківському вечорі виступила з промовою "Український національний скарб. Історично-літературний дослід" (1912) про молоді роки митця, його духовний зв'язок із попередниками та сучасниками, про роль і вагу поета в Кирило-Мефодіївському братстві. Не промовчала вона тоді й про російську критику поетичних творів Т. Шевченка, наголосивши, зокрема, на фактах "личной вражды" В. Белінського до його українських поезій. Разом з тим, на її думку, "московське писання" Т. Шевченка – то "жертва московській критиці".

Високо ставила Пчілка музичні твори М. Лисенка до "Кобзаря". У своїй цінній праці "Микола Лисенко. Спогади і думки" (1912) вона писала, що в його музиці "Шевченкове слово вражає подвійно", композитор передав не тільки "велично-могутні риси тих уривків з "Гайдамак", але й найніжніші почуття, як у творі "І широкою долину" або в скорботній мові нещасливої матері "Ой люлі, люлі, моя дитино" [11, 39]. Цінувала ілюстрації О. Сластіона до Шевченкових поетичних творів і, зокрема, до поеми "Гайдамаки"; дала високу оцінку виданню "Малюнки Т. Шевченка. Петербург, року 1911" із передмовою О. Сластіона. Вважала найбільш вдалим зразком для пам'ятника Т. Шевченку в Києві скульптурну роботу М. Гаврилка, найкращим погруддям Т. Шевченка – роботи П. Забіли. Серед тодішніх критиків і біографів митця віддавала перевагу М. Стороженку. Найкращим перекладачем Т. Шевченка російською мовою визнавала М. Гербеля. В архіві письменниці зберігається неповний рукопис

статті "Шевченко в перекладах". Радила познайомитися з бібліографічним покажчиком М. Комарова "Т. Шевченко в літературі і мистецтві" (Одеса, 1903.). У розділі "Бібліографія" "Рідного краю" (1906, № 8) вона писала: "Минуло 45 літ від смерті Шевченка, але й досі велику частину його творів у нас на Україні не пускає цензура. Через те у нас далеко ще не знають усіх наслідків духовної творчості великого письменника. Через те і література про його кращі твори не могла дуже ширитися й з'являтися в світ".

У червні 1891 року Олена Пчілка супроводжувала Лесю з Колодязного до Євпаторії на лікування. За свідченням молодшої дочки Ольги, вони "пливли до Катеринослава по Дніпру пароплавом і спіялися в Каневі, щоб відвідати Шевченкову могилу" [3, 140–141]. Леся власноруч тоді у Тарасовій світлиці повісила на портрет свого духовного батька вишитий нею рушник. Бачили вони там і рушник, вишитий у 1889 році спільно Лесею Українкою і Маргаритою Комаровою (донькою відомого бібліографа М. Комарова). Безперечно, консультувала їх у виборі узорів Олена Пчілка – глибокий знавець української народної вишивки, автор дослідницької праці "Український народний орнамент" (1876). Детальний опис Тарасової світлиці в Каневі залишила нам Олена Пчілка у статті "Покуття в хаті на Тарасовій горі" ("Рідний край", 1909, № 6). Відомо, що Ольга Петрівна була в Каневі ще кілька разів – у 1908 та 1909 роках разом з "Українським клубом", у 1910 і 1912 роках. Такий запис залишила Олена Пчілка у "Книзі вражень" 1909 року: "Була на могилі батька нашого Тараса щиро кохана тебе українка. О. К." [16, 4]. Там, на Тарасовій горі, бачилася вона з охоронцем Шевченкової могили Іваном Ядловським і з поетовою нареченою Ликерою Полусмак. Готуючи до друку свою прижиттєву збірку "Оповідань", Ольга Петрівна в автобіографії відзначила, що Ликера "заднім числом усвідомила свою прихильність до поета, возила на його могилу квіти, рушники" [12, 38].

"А як зійдеш по сходах на саму могилу, – писала у замітці "Хата на могилі Шевченка" (1908, № 7), – то обгортає тебе таке глибоке почуття, що й словами його не вимовиш..." ("Рідний край", 1908, № 7). "Хороше там, на Тарасовій горі. Боже, як хороше. Вже, мабуть, і справді трудно було б знайти кращого місця на цілій Україні. Який простір..." (Подоріж на могилу Шевченка // Рідний край. – 1912. – № 12).

*Я чую дух святої сили
Під тим проречистим хрестом,
І до величної могили
Я прихилиюся чолом
("На Шевченковій могилі", 1912).*

Відомий шевченкознавець діаспори П. Одарченко деякий час мешкав у драгоманівському будинку в Гадячі і був свідком одного промовистого факту, що стався на Шевченківському вечорі 1920 року в Гадяцькій хлоп'ячій гімназії: Ольга Петрівна оборнула погруддя Т. Шевченка національним прапором, Коли представник радянської влади кинув прапор на підлогу, вона піднесла його вгору зі словами "Ганьба Крамаренку".

У вірші "До Кобзаря" Олена Пчілка написала такі рядки:

*Кобзарю наш, почуй благання
І жить навчи нас так, як ти,
Щоб найсвятіші поривання
Аж до могили донести.*

Так пошанувала пам'ять нашої нашого великого українця Тараса Шевченка славетна мати геніальної Лесі Українки, відома українська письменниця, перша жінка член-кореспондент ВУАН. Маючи тверді національні переконання, Олена Пчілка закликала всіх українців збиратися в шевченківські дні "щільніше, ближче", бо "тепер більш ніж коли, потрібне єднання сил українських"; "нехай же прихильники просвітно-громадського діла, зогрівши душу Шевченковим святом, візьмуться теплішою охоти до праці коло української справи" [8, 2]. Пройшло сто років, проте актуальність цих думок незаперечна, тому варто про них пам'ятати.

1. Драгоманов М. Австро-руські спомини // Михайло Драгоманов. Автожиттєпис / Уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий, М. В. Томенко. – К., 2009.
2. Косачева О. Моє "currículum vitae". 22 лютого 1925 року // Літературна Україна. – 1999. – 24 червня. [Публікація В. Гнатенко].
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
4. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993.
5. Пчілка Олена. Переклади з Н. Гоголя. – К., 1881.
6. Пчілка Олена. Спомини про Драгоманова. План і чернетки доповіді // Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. Фонд Олени Пчілки. Од. зб. 28/160.
7. Пчілка Олена. Пам'яті Шевченка // Рідний край. – 1909. – № 5.
8. Пчілка Олена. Шевченкові дні // Рідний край. – 1908. – № 7.
9. Пчілка Олена. Шевченко й українські поети з народу // Рідний край. – 1910. – № 38.
10. Пчілка Олена. Т. Шевченко // Рідний край. – 1911. – № 9–10.
11. Пчілка Олена. Микола Лисенко. Спогади і думки // Рідний край. – 1912. – № 16–17.
12. Пчілка Олена. Оповідання. – Х., 1930.
13. Пчілка Олена. До Шевченкового свята // Зоря. – 1889. – № 6–7.
14. О–на Пчілка. Шевченкові роковини (спогади) // Рідний край. – 1907. – № 9.
15. О. П. 46 роковини смерті Шевченка // Рідний край. – 1907. – № 9.
16. Танана Р. Олена Пчілка і Тарасова світлиця // Чернеча гора. – 2009. – № 1.

